

# **Ότι-, πως-, που- συμπληρωματικές προτάσεις στα εγχειρίδια της Ελληνικής ως Γ2 για ενηλίκους\***

**Ελισσάβετ Νουχουτίδου**

*Πανεπιστήμιο Αθηνών*

## **Abstract**

The main aim of this study is to investigate how complement clauses introduced by the complementizers *oti*, *pos* and *pu* are presented and taught in textbooks designed for adults learning Greek as a foreign/second language (L2). Based on previous research on the properties and classifications of *oti*-, *pos*- and *pu*-clauses and the curriculum for teaching Greek as L2, we discuss the theoretical framework and teaching methods used in the textbooks. It is found that a few textbooks teach *oti*-, *pos*- and *pu*-clauses and that several issues associated with this type of complement clause (for example, classification of matrix verbs, matrix verbs compatible with more than one complementizer having a different meaning with each one, complementizer deletion, language functions expressed by complement clauses) are rarely presented.

**Keywords:** complement clauses, complementizers, L2 textbooks, curriculum, grammar teaching

## **1. Εισαγωγή**

Αντικείμενο της εργασίας είναι οι συμπληρωματικές προτάσεις (ΣΠ) που εισάγονται με τους συμπληρωματικούς δείκτες *ότι*, *πως* και *που* και αποτελούν συμπληρώματα ρημάτων, ονομάτων και επιθέτων, και η διερεύνηση της διδασκαλίας αυτών των προτάσεων στα εγχειρίδια της Ελληνικής ως δεύτερης/ ξένης γλώσσας (Γ2). Η κατανομή και τα χαρακτηριστικά των *ότι*-, *πως*- και *που*-ΣΠ έχουν απασχολήσει τη βιβλιογραφία, με κεντρικά ζητήματα της έρευνας (α) την επιλογή του συμπληρωματικού δείκτη, (β) τη σχέση του με το κατηγορημα της κύριας πρότασης από το οποίο εξαρτάται η συμπληρωματική πρόταση και (γ) (σε μικρότερο βαθμό) τον τύπο του ρήματος της συμπληρωματικής πρότασης (Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton 1999, Θεοφανοπούλου-Κοντού κ.ά. 1998, Ingria 1981, Κλαίρης και Μπαμπινιώτης 2005, Mackridge 1990, Ρούσσου 1994, 2000, 2002, 2006, Τζάρτζανος 1963, Varlokosta 1994α, 1994β, Χριστίδης 1982, 1984, 1985, μεταξύ άλλων). Το κατηγορημα εξάρτησης επιλέγει το είδος της συμπληρωματικής πρότασης ανάλογα με τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά του, αλλά και σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που φέρει καθένας από τους συμπληρωματικούς δείκτες (1-2).

Επιπλέον, υπάρχουν ρήματα εξάρτησης τα οποία μπορούν να συνδυαστούν με δύο ή περισσότερους δείκτες με αποτέλεσμα διαφοροποίηση στη σημασία τους, εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε δείκτη (3-5).

- (1) Παραδέχτηκε ότι/ πως/ \*που έφταιγε και ο ίδιος για την κατάσταση
- (2) Απογοητεύτηκε που/ \*ότι/ \*πως έχασα το τέλος της ταινίας
- (3) Φοβάται που/ ότι/ πως θα ταξιδέψει μόνη της
- (4) Χαίρομαι που έμαθα τα νέα σου/ να μαθαίνω τα νέα σου
- (5) Αρνήθηκα να δώσω το τηλέφωνό του/ ότι/ πως έδωσα το τηλέφωνό του

Σε ορισμένες περιπτώσεις η συμβατότητα του ρήματος με κάποιον δείκτη επιδέχεται περιορισμούς που αφορούν διάφορους παράγοντες, όπως ο χρόνος και η άποψη του ρήματος στο κατηγορήμα εξάρτησης, η παρουσία προτασιακών τελεστών, η σημασία του κατηγορήματος εξάρτησης και της συμπληρωματικής πρότασης σε συνάρτηση με τη σημασία του συμπληρωματικού δείκτη.

- (6) Θυμάμαι ότι/ \*που άφησα τα κλειδιά πάνω στο τραπέζι, αλλά μπορεί και να κάνω λάθος

Τέλος, για ορισμένους συμπληρωματικούς δείκτες υπάρχει δυνατότητα παράλειψής τους· η δυνατότητα ή μη παράλειψης εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του κάθε δείκτη (Drachman 2003, 2004, Roussou 2002): οι δείκτες *ότι* και *πως* μπορεί να παραλειφθούν, ενώ η παράλειψη του *που* είναι αντιγραμματική.

- (7α) Είπε (ότι/ πως) θα έρθει/ ήρθε και ο Γιάννης
- (7β) Μετάνιωσα \*(που) της μίλησα απότομα

## 2. Προηγούμενες μελέτες για την κατάκτηση και τη διδασκαλία των *ότι*-, *πως*- και *που*-ΣΠ

Δεδομένα για την κατάκτηση των συμπληρωματικών προτάσεων στην Ελληνική ως Γ2 περιλαμβάνει η έρευνα των Βαρλοκώστα και Τριανταφυλλίδου (2003) που είχε στόχο την περιγραφή των σταδίων κατάκτησης με βάση δομημένες προφορικές συνεντεύξεις δίγλωσσων έφηβων μαθητών που ζουν στην Ελλάδα και έχουν μητρική γλώσσα τα Αλβανικά ή τα Ρωσικά. Τα δεδομένα αφορούν το στάδιο κατάκτησης στο οποίο εμφανίζονται διάφορα είδη συμπληρωματικών προτάσεων, τα κατηγορήματα εξάρτησης και τις αποκλίσεις που παρατηρούνται σε σχέση με το ρηματικό τύπο των συμπληρωματικών προτάσεων. Όσον αφορά τους ενήλικες που κατακτούν τα Ελληνικά ως Γ2, η διερευνητική πειραματική προσέγγιση της Nouchoutidou (υπό δημοσίευση) με βάση μία μικρή ομάδα ρωσόφωνων φοιτητριών προχωρημένου επιπέδου έδειξε ότι

ακόμα και στο προχωρημένο επίπεδο υπάρχουν προβλήματα στην κατάκτηση των συμπληρωματικών προτάσεων, ειδικότερα στη διάκριση μεταξύ των δεικτών *ότι*, *πως* και *που* και στην παράλειψη του συμπληρωματικού δείκτη. Δυσκολίες προκαλούν, επίσης, τα ρήματα εξάρτησης που συνδυάζονται με περισσότερους από έναν συμπληρωματικούς δείκτες, στις περιπτώσεις που η επιλογή του σωστού δείκτη είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων (της σημασίας του κατηγορήματος εξάρτησης ή/και της σημασίας της συμπληρωματικής πρότασης, της παρουσίας προτασιακών τελεστών κτλ.).

Στη διδασκαλία της Ελληνικής ως Γ2, ο προβληματισμός ξεκινά, από τη μία πλευρά, από τους ίδιους τους μαθητές και τις δυσκολίες που φαίνεται να αντιμετωπίζουν (βλ. τα 8-10 από το γραπτό λόγο μαθητών) και, από την άλλη, από μελέτες για τη γραμματική στα εγχειρίδια της Ελληνικής ως Γ2.

(8) ... υποτίθεται \*να βελτιώνει την υγεία ...

(9) Δε μου αρέσει \*ότι τέτοιες εκπομπές μεταδίδονται πολύ αργά

(10) Ελπίζω \*που δεν θα ξαναρχίσει ποτέ ...

Οι Σπυρόπουλος και Τσαγγαλίδης (2005) διαπιστώνουν ότι η παρουσίαση της προτασιακής σύνταξης στα εγχειρίδια της Ελληνικής ως Γ2 είναι ελλιπής και ότι βασικό πρόβλημα είναι η περιορισμένη αναφορά στην υπόταξη (πβ. και τις μελέτες του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας 1996α, 1996β, 2001α). Επισημαίνουν ότι οι *ότι*-, *πως*- και *που*-ΣΠ διδάσκονται συνήθως μαζί με τους συνδέσμους και ότι είναι λίγες οι αναφορές σε ειδικότερα ζητήματα σχετικά με αυτές.

Στις ειδικότερες μελέτες για τις συμπληρωματικές προτάσεις περιλαμβάνεται η έρευνα των Θεοφανοπούλου-Κοντού κ.ά. (1998), όπου επισημαίνεται ότι οι συμπληρωματικές προτάσεις είναι ένα από ζητήματα της γραμματικής στα οποία παρατηρείται «έλλειψη αντίστοιχης συστηματικής μελέτης-περιγραφής των φαινομένων στα βιβλία γραμματικής ή σε εγχειρίδια διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής (ΝΕ) ως ξένης γλώσσας» (Θεοφανοπούλου-Κοντού κ.ά. 1998: 5). Στη συγκεκριμένη μελέτη επιχειρείται μία σύντομη περιγραφή των συμπληρωματικών δεικτών *ότι*, *πως* και *που*, μία γενική ταξινόμηση ρημάτων που συμπληρώνονται από αυτούς τους δείκτες (με προσανατολισμένες στη διδασκαλία της Ελληνικής ως Γ2 παρατηρήσεις) και πολλές διαβαθμισμένες (σε επίπεδα) ασκήσεις με κατηγορήματα εξάρτησης που δέχονται αποκλειστικά έναν τύπο πρότασης ως συμπλήρωμα και με κατηγορήματα με τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν διαφορετικοί συμπληρωματικοί δείκτες επιφέροντας αλλαγή στη σημασία.

Εκτενής περιγραφή των *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ γίνεται στη μελέτη της Ρούσσου (2006), όπου αναλύονται τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες των συμπληρωματικών δεικτών, η σχέση τους με κατηγορίες ρημάτων (που ορίζονται με συντακτικά και σημασιολογικά κριτήρια) και η συμπληρωματικότητα διαγλωσσικά, και εξετάζονται οι παράγοντες που επηρεάζουν την κατάκτηση των συμπληρωματικών προτάσεων. Προβλέπεται ότι οι μαθητές της Ελληνικής με μητρική γλώσσα στην οποία δεν υπάρχουν συμπληρωματικοί δείκτες (όπως είναι η Τουρκική) θα αντιμετωπίσουν προβλήματα στη διάκριση *ότι-που*, με πιθανή τη γενικευμένη χρήση του *ότι*. Προτείνεται η διδασκαλία των συμπληρωματικών δεικτών σε τρεις φάσεις: (α) παρουσίαση των συμπληρωματικών δεικτών και του ρόλου τους ως στοιχείων που εισάγουν προτάσεις, (β) εξοικείωση με τη χρήση των συμπληρωματικών δεικτών σε διάφορα περιβάλλοντα, (γ) καλλιέργεια της συναίσθησης ότι το ίδιο ρήμα μπορεί να αποκτήσει διαφορετικές ερμηνείες αν συμπληρωθεί από διαφορετικούς δείκτες.

### 3. Επίπεδα γνώσης της Ελληνικής ως Γ2 και αναλυτικά προγράμματα

Οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ περιλαμβάνονται στο αναλυτικό πρόγραμμα για τη διδασκαλία της Ελληνικής ως Γ2· επομένως, τα αναλυτικά προγράμματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα μέτρο σύγκρισης για τα εγχειρίδια διδασκαλίας. Καθώς τα προγράμματα (Διατμηματικό Πρόγραμμα 1998, Ιακώβου και Μπέλλα 2004, ΚΕΓ 2001β, Κοντός κ.ά. 2002) καλύπτουν μόνο μερικά από τα επίπεδα (Πίνακας 1), χρησιμοποιήθηκε επίσης το αναλυτικό εξεταστικό πρόγραμμα για την Πιστοποίηση Επάρκειας της Ελληνομάθειας (Ευσταθιάδης κ.ά. 2001). Σημειώνεται ότι, όπως έχουν διαπιστώσει η Αντωνοπούλου (2001: 55) και οι Σπυρόπουλος και Τσαγγαλίδης (2005: 325–327), δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία ανάμεσα σε όλα τα επίπεδα, όπως αυτά ορίζονται από τα αναλυτικά προγράμματα, και στο Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τη Γλώσσα (Συμβούλιο της Ευρώπης 2001).

#### Πίνακας 1: Επίπεδα και αναλυτικά προγράμματα

| <i>Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τη Γλώσσα</i> | <i>Διατμηματικό Πρόγραμμα</i> | <i>Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας</i> | <i>Πιστοποίηση Επάρκειας της Ελληνομάθειας</i> |
|-------------------------------------------------------|-------------------------------|---------------------------------|------------------------------------------------|
| A1 Breakthrough level                                 |                               |                                 |                                                |
| A2 Waystage level                                     | εισαγωγικό επίπεδο – 1        |                                 | Α΄ επίπεδο                                     |

|                                            |                         |                      |            |
|--------------------------------------------|-------------------------|----------------------|------------|
|                                            |                         |                      | B' επίπεδο |
| B1 Threshold level                         | βασικό επίπεδο – 2      | ενδιάμεσο<br>επίπεδο |            |
| B2 Vantage level                           | επίπεδο επάρκειας – 3   |                      | Γ' επίπεδο |
| C1/G1 Effective<br>Operational Proficiency | προχωρημένο επίπεδο – 4 |                      | Δ' επίπεδο |
| C2/G2 Mastery                              |                         |                      |            |

Τα επίπεδα A1/A2 του Κοινού Ευρωπαϊκού Πλαισίου αναφέρονται στον αρχάριο/βασικό χρήστη της γλώσσας (αρχικό επίπεδο), τα B1/B2 στον ανεξάρτητο (μέσο επίπεδο) και τα Γ1/Γ2 στον ικανό/αυτάρκη χρήστη (προχωρημένο επίπεδο). Εντάσσουμε (για τους σκοπούς αυτής της εργασίας) το αναλυτικό πρόγραμμα του Α' επιπέδου Πιστοποίησης Επάρκειας της Ελληνομάθειας στο αρχικό επίπεδο και το αναλυτικό πρόγραμμα του Δ' επιπέδου Πιστοποίησης Επάρκειας της Ελληνομάθειας στο προχωρημένο επίπεδο. Σύμφωνα με τα αναλυτικά προγράμματα:

1. Στο αρχικό επίπεδο πρέπει να διδάσκονται οι *ότι* και *πως*-ΣΠ που αποτελούν συμπληρώματα ρημάτων. Τα ρήματα αυτά προσδιορίζονται ως λεκτικά και γνωστικά ρήματα στο αναλυτικό πρόγραμμα του Διατμηματικού Προγράμματος. Στο Α' επίπεδο Πιστοποίησης Επάρκειας της Ελληνομάθειας, αντικείμενο διδασκαλίας αποτελούν επιπλέον ο ρόλος των *ότι*-ΣΠ στον πλάγιο λόγο και οι *που*-ΣΠ που δηλώνουν αιτία.

2. Στο μέσο επίπεδο διδάσκονται οι *ότι*- και *πως*-ΣΠ που αποτελούν συμπληρώματα ρημάτων, τα οποία ανήκουν σε σημασιολογικές κατηγορίες που δε διδάχτηκαν στο αρχικό επίπεδο. Το αναλυτικό πρόγραμμα του Διατμηματικού Προγράμματος προτείνει επίσης τη διδασκαλία των *ότι*- και *πως*-ΣΠ που αποτελούν συμπληρώματα επιθέτων και ουσιαστικών. Έμφαση δίνεται στον πλάγιο λόγο, ο οποίος συνδέεται με τους συμπληρωματικούς δείκτες *ότι* και *πως* (αλλά και με το *που* στο μέσο επίπεδο του ΚΕΓ). Ακόμη, στο αναλυτικό πρόγραμμα του Διατμηματικού Προγράμματος γίνεται αναφορά στο ρηματικό τύπο της συμπληρωματικής πρότασης στον πλάγιο λόγο, στην ελεύθερη εναλλαγή στην κατανομή των *ότι* και *πως*, και στη ρητή διδασκαλία της διαφοράς μεταξύ του συμπληρωματικού δείκτη *πως* και του ερωτηματικού *πώς*. Όσον

αφορά τις *που*-ΣΠ, σύμφωνα με το Διατμηματικό Πρόγραμμα διδάσκονται μόνο αυτές με ρήματα που δείχνουν ψυχική κατάσταση, ενώ σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του ΚΕΓ πρέπει επιπλέον να διδάσκονται και αυτές που αποτελούν συμπληρώματα σε ρήματα αντίληψης και αίσθησης.

3. Στο προχωρημένο επίπεδο, δε γίνεται αναφορά στις *ότι*-, *πως*- και *που*-ΣΠ σε κανένα από τα αναλυτικά προγράμματα.

#### 4. Εγχειρίδια διδασκαλίας της Ελληνικής ως Γ2 για ενηλίκους

Η διερεύνηση του τρόπου παρουσίασης των ΣΠ στα εγχειρίδια περιορίζεται σε όσα προορίζονται για διδασκαλία σε τάξη και αποτελούν το βασικό έντυπο διδακτικό υλικό (και όχι υποστηρικτικό υλικό ή διδακτικό υλικό προετοιμασίας για εξετάσεις γλωσσομάθειας). Η επιλογή είχε ως βασικά κριτήρια την ηλικία των μαθητών στους οποίους απευθύνονται τα εγχειρίδια (ενήλικοι) και τη γλώσσα υποστήριξης που χρησιμοποιείται (μόνο η Ελληνική). Λόγω των περιορισμών χώρου δεν αναφερόμαστε σε εγχειρίδια που εκδόθηκαν πριν από το 1980.

Για την κατάταξη των εγχειριδίων στα τρία επίπεδα γλωσσομάθειας (αρχικό, μέσο και προχωρημένο) χρησιμοποιήθηκαν οι πρόλογοι των εγχειριδίων και παλαιότερες αξιολογήσεις (ΚΕΓ 1996α, 1996β, 2001α, Σπυρόπουλος και Τσαγγαλίδης 2005). Στο αρχικό επίπεδο περιλαμβάνονται εγχειρίδια<sup>1</sup> που αποτελούν τμήμα μίας (συνήθως τρίτομης) σειράς, όπως τα: *Αρχίζω τα Ελληνικά [ΑΕ]* (Διδακτικό προσωπικό ΣΝΕΓ 1983α), *Ελληνικά Τώρα 1+1 [ΕΤ1+1]* (Δημητρά και Παπαχειμωνά 2002), *Επικοινωνήστε Ελληνικά 1 [ΕΕ1]* (Αρβανιτάκης και Αρβανιτάκη 2002), *Νέα Ελληνικά 1 [ΝΕ1]* (Τλούπα και Χατζηπαναγιωτίδη 1992), *Νέα Ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους. Α' Επίπεδο [ΝΕΜ1]* (Δεμίρη-Προδρομίδου και Καμαριανού-Βασιλείου 2002α). Από τα εγχειρίδια που δεν ανήκουν σε σειρά βιβλίων, άλλα περιλαμβάνουν διδακτικό υλικό μόνο για το αρχικό επίπεδο (*Ορίστε [Ο]* (Βαλσαμάκη και Μανάβη 2004), *Τα Νέα Ελληνικά ως δεύτερη/ξένη γλώσσα: Επικοινωνιακή προσέγγιση [ΝΕΓ2]* (Χαραλαμποπούλου και Χαραλαμπόπουλος 1996)) και άλλα περιέχουν θέματα γραμματικής που καλύπτουν και υψηλότερα επίπεδα (*Ελληνική Γλώσσα [ΕΓ]* (Μπαμπινιώτης 2003), *Νέα Ελληνικά για Αρχάριους [ΝΕΓΑ]* (Καβουκόπουλος κ.ά. 1997), *Ξέρετε Ελληνικά; [ΞΕ]* (Βογιατζίδου κ.ά. 2000)). Στο μέσο επίπεδο περιλαμβάνονται εγχειρίδια που αποτελούν τμήμα σειράς: *Ελληνικά Τώρα*

<sup>1</sup> Για λόγους οικονομίας, στο κείμενο χρησιμοποιούνται οι συντομογραφίες των τίτλων των εγχειριδίων.

2+2 [ET2+2] (Δημητρά και Παπαχειμωνά 1992), *Επικοινωνήστε Ελληνικά 2* [EE2] (Αρβανιτάκης και Αρβανιτάκη 2004), *Νέα Ελληνικά 2* [NE2] (Τλούπα και Χατζηπαναγιωτίδη 1993), *Νέα Ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους. Β' Επίπεδο* [NEM2] (Δεμίρη-Προδρομίδου και Καμαριανού-Βασιλείου 2002β) και *Γ' Επίπεδο* [NEM3] (Δεμίρη-Προδρομίδου και Καμαριανού-Βασιλείου 2004), *Περισσότερα Ελληνικά* [ΠΕ] (Διδακτικό προσωπικό ΣΝΕΓ 1982). Στα εγχειρίδια που δεν ανήκουν σε σειρά βιβλίων περιλαμβάνονται τα: *Μαθήματα Ελληνικών* [ME] (Μόσχου, Νικέζη και Χατζηθεοδωρίδης 1999) και *Τα Νέα Ελληνικά για Ξένους* [NEΞ] (Διδακτικό προσωπικό ΣΝΕΓ 1999). Στο προχωρημένο επίπεδο εξετάζονται τα: *Επικοινωνήστε Ελληνικά 3* [EE3] (Αρβανιτάκης και Αρβανιτάκη 2000) και *Πλουτίζω τα Ελληνικά μου* [ΠΛΕ] (Διδακτικό προσωπικό ΣΝΕΓ 1983β) (τμήματα σειρών) και *Τα Νέα Ελληνικά για Προχωρημένους* [NEΠ] (Παναγοπούλου και Χατζηπαναγιωτίδη 1997).

#### 4.1 Τι διδάσκεται σε κάθε επίπεδο

Σε αυτή την ενότητα εξετάζουμε τι ακριβώς περιλαμβάνεται για τις συμπληρωματικές προτάσεις σε κάθε εγχειρίδιο και εάν αυτές διδάσκονται ως ξεχωριστό μέρος της γραμματικής ή στο πλαίσιο της διδασκαλίας κάποιου άλλου γραμματικού φαινομένου.

Στο αρχικό επίπεδο, σε αρκετά εγχειρίδια περιέχονται σε κείμενα ή σε ασκήσεις *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ (ΑΕ, ET1+1, NEM1, Ο, ΕΓ, ΝΕΓΑ, ΞΕ), αλλά μόνο σε μερικά διδάσκονται ρητά: στα ΝΕΓΑ και στα ET1+1 οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ, στην ΕΓ οι *ότι-* και *πως-*ΣΠ και στο ΞΕ μόνο οι *ότι-*ΣΠ. Συνήθως, οι συμπληρωματικές προτάσεις διδάσκονται στα πλαίσια άλλων φαινομένων και μόνο στα ΕΓ και ΝΕΓΑ διδάσκονται και ως ένα ξεχωριστό ζήτημα της γραμματικής.

Στο μέσο επίπεδο, παρατηρούνται μεγάλες διαφορές στην κατηγοριοποίηση των *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ. Μερικά εγχειρίδια αναφέρονται στη σχέση των προτάσεων με τον πλάγιό λόγο: στο ME και στο EE2 οι *ότι-* και *πως-*ΣΠ διδάσκονται ως μέρος του πλάγιου λόγου (το ίδιο ισχύει για τα εγχειρίδια αρχαρίων ΕΓ και ΞΕ), ενώ στο NE2 παρουσιάζονται έτσι μόνο οι *ότι-*ΣΠ. Σε άλλα, όπως στα NEM2, οι συμπληρωματικοί δείκτες *ότι*, *πως* και *που* εντάσσονται στους συνδέσμους και οι αντίστοιχες συμπληρωματικές προτάσεις συνεξετάζονται με άλλα είδη προτάσεων. Στο ίδιο πλαίσιο (διδασκαλία των συνδέσμων) ασχολείται το ET2+2 με τη διάκριση *ότι-ό,τι* και *πως-πώς*. Μόνο σε ένα εγχειρίδιο (ME), οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ παρουσιάζονται ως ξεχωριστή συντακτική κατηγορία ('ειδικές προτάσεις').

Στο προχωρημένο επίπεδο, το ΠλΕ δε διδάσκει τις *ότι-* *πως-* και *που-*ΣΠ (αν και στα κείμενα και στις ασκήσεις του εγχειριδίου περιέχονται παραδείγματα). Το ΕΕ3 παρουσιάζει τους συμπληρωματικούς δείκτες *ότι*, *πως* και *που* ως συνδέσμους που ακολουθούν συγκεκριμένα ρήματα και εκφράσεις, τα οποία, όμως, δεν κατηγοριοποιούνται με βάση κάποιο κριτήριο. Μόνο τα ΝΕΠ διδάσκουν ξεχωριστά ως συντακτικό φαινόμενο κάθε είδος συμπληρωματικής πρότασης, με αναφορά και στα κατηγορήματα εξάρτησης και στην αντίστοιχη (σημασιολογική) ταξινόμησή τους.

Γενικότερη διαπίστωση, που επιβεβαιώνεται από την εξέταση των συμπληρωματικών προτάσεων σε όλα τα εγχειρίδια της έρευνάς μας, είναι ότι η σύνταξη διδάσκεται λιγότερο από τη μορφολογία στα εγχειρίδια της Ελληνικής ως Γ2 (πβ. Σπυρόπουλος και Τσαγγαλίδης 2005). Οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ, ειδικότερα, διδάσκονται συνήθως έμμεσα, ως μέρος άλλων γραμματικών φαινομένων. Σε τέσσερα εγχειρίδια, στα οποία η διδασκαλία της σύνταξης διαχωρίζεται από τη διδασκαλία της μορφολογίας (ΕΓ, ΝΕΓΑ, ΜΕ, ΝΕΠ), οι συμπληρωματικές προτάσεις διδάσκονται ως συντακτικό φαινόμενο. Τα ΝΕΓΑ, ΜΕ και ΝΕΠ κατηγοριοποιούν τις συμπληρωματικές προτάσεις σύμφωνα με την παραδοσιακή γραμματική: οι *ότι-* και *πως-*ΣΠ ταξινομούνται στις ειδικές προτάσεις ενώ οι *που-*ΣΠ χαρακτηρίζονται ειδικές (ΜΕ) ή/και αιτιολογικές (ΝΕΠ, ΜΕ) ή προτάσεις με μη αναφορικό *που* (ΝΕΓΑ). Στην ΕΓ, οι *ότι-* και *πως-*ΣΠ ονομάζονται ειδικές ή συμπληρωματικές προτάσεις (οι *που-*ΣΠ δε διδάσκονται).

#### 4.2 Μέθοδος διδασκαλίας

Η μέθοδος διδασκαλίας των συμπληρωματικών προτάσεων περιλαμβάνει κείμενα και παραδείγματα που περιέχουν συμπληρωματικές προτάσεις, διευκρινίσεις μέσω πινάκων, κανόνων και καταλόγων (όπου παρατίθενται τα κατηγορήματα εξάρτησης συμπληρωματικών προτάσεων), αναφορές στις λειτουργίες που πραγματώνονται μέσω των συμπληρωματικών προτάσεων στην επικοινωνία και ασκήσεις εμπέδωσης.

Στα εγχειρίδια των αρχαρίων, οι συμπληρωματικές προτάσεις περιέχονται σε κείμενα συνήθως μικρής έκτασης, συχνότερα σε διαλόγους, καθώς και σε προτάσεις-παραδείγματα. Οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ στα εγχειρίδια ΕΓ και ΝΕΓΑ διδάσκονται με παραδείγματα, λίστες ρημάτων εξάρτησης και ασκήσεις – υπάρχει μάλιστα εκτενής αναφορά στις λειτουργίες που επιτελούν και πολλές σχετικές ασκήσεις στα ΝΕΓΑ. Αντίθετα, στο ΞΕ οι *ότι-*ΣΠ παρουσιάζονται μόνο με παραδείγματα και ασκήσεις στο πλαίσιο του πλαγίου λόγου και στο ΕΤ1+1 οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ διδάσκονται ως

‘σύνδεσμοι’ μέσω ασκήσεων.

Παρόμοια είναι η εικόνα και στο μέσο επίπεδο, με τη διαφορά ότι τα κείμενα μέσα από τα οποία παρουσιάζονται οι συμπληρωματικές προτάσεις είναι μεγαλύτερης έκτασης σε σχέση με το επίπεδο των αρχαρίων. Στο πλαίσιο της διδασκαλίας των συνδέσμων, οι *ότι-* και *πως-*ΣΠ διδάσκονται μέσω παραδειγμάτων (ET2+2 και NE2), ασκήσεων συμπλήρωσης κενών (ET2+2) και με την παράθεση λίστας ρημάτων εξάρτησης για τις *ότι-*ΣΠ (NE2): παραδείγματα και παρόμοιες ασκήσεις χρησιμοποιούνται και για τις *που-*ΣΠ στα ET2+2. Στα ΜΕ, οι *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ παρουσιάζονται μόνο με παραδείγματα. Επίσης, στο πλαίσιο του πλαγίου λόγου, διδάσκονται με παραδείγματα και ασκήσεις οι *ότι-* και *πως-*ΣΠ στα εγχειρίδια EE2 και NE2.

Στο προχωρημένο επίπεδο, συμπληρωματικές προτάσεις όλων των ειδών υπάρχουν τόσο στα κείμενα όλων των εγχειριδίων όσο και στις ασκήσεις. Στο EE3 αναφέρονται παραδείγματα (περιορισμένα, βεβαίως, ως προς τον αριθμό) για την περαιτέρω παρουσίαση των *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ. Αναλυτικότερη αναφορά σε κάθε τύπο συμπληρωματικής πρότασης με παραδείγματα και κατάλογο ρημάτων εξάρτησης γίνεται στα NEΠ.

Όσον αφορά την παρουσία κανόνων στα εγχειρίδια, στο αρχικό επίπεδο γενικά δε διατυπώνονται ρητά κανόνες για τις συμπληρωματικές προτάσεις. Μόνο στα δύο εγχειρίδια που οι συμπληρωματικές προτάσεις προσδιορίζονται και διδάσκονται ως συντακτικό θέμα χρησιμοποιούνται ρητοί κανόνες: σύντομοι στα NEΓΑ και εκτενείς στην ΕΓ. Στο μέσο επίπεδο, επίσης, δεν υπάρχει ρητή διατύπωση κανόνων για τις *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ. Υπάρχουν, όμως, κανόνες για τον πλάγιο λόγο στο EE2. Στο προχωρημένο επίπεδο, μόνο στα NEΠ υπάρχουν σχετικοί κανόνες.

Άμεσα συνδεδεμένη με τους κανόνες είναι η παρουσία μεταγλώσσας. Περιορισμένα χρησιμοποιείται στα ET1+1, NEΓΑ, ΞΕ (παραδοσιακοί όροι) και στην ΕΓ, όπου εμφανίζεται και ο όρος *συμπληρωματική πρόταση* (στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο οι παραδοσιακοί όροι εμφανίζονται λιγότερο, συνήθως ως διευκρινίσεις). Στο μέσο επίπεδο, παραδοσιακή είναι η μεταγλώσσα που χρησιμοποιείται στα ΜΕ. Περιορισμένη είναι η χρήση της (επίσης παραδοσιακής) μεταγλώσσας στα EE2, NE2 και NEM2, ενώ στο ET2+2 δε χρησιμοποιείται καθόλου. Στο προχωρημένο επίπεδο, τα εγχειρίδια διαφέρουν: στα NEΠ η μεταγλώσσα χρησιμοποιείται σε σημαντικό βαθμό, ενώ στο EE3 χρησιμοποιείται λιγότερο (περισσότερο, όμως, απ’ ό,τι στο αντίστοιχο εγχειρίδιο μέσου επιπέδου (EE2)). Γενικότερα, στα εγχειρίδια όλων των επιπέδων υπάρχει η τάση

να χρησιμοποιούνται όροι της παραδοσιακής γραμματικής.

## 5. Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι μόνο ένα μέρος από όσα τα αναλυτικά προγράμματα ορίζουν ως ύλη για κάθε επίπεδο σχετικά με τις *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ περιέχεται στα εγχειρίδια. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι τα περισσότερα εγχειρίδια έχουν εκδοθεί πριν από τα αντίστοιχα αναλυτικά προγράμματα και δεν έχουν αναθεωρηθεί ακόμη. Γενικά, η διδασκαλία επικεντρώνεται στην κατηγοριοποίηση των ρημάτων εξάρτησης ανάλογα με το είδος συμπληρωματικής πρότασης που επιλέγουν. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και στο μέσο και το προχωρημένο επίπεδο, δε γίνεται ρητή αναφορά στη συμβατότητα πολλών ρημάτων εξάρτησης με περισσότερους από έναν συμπληρωματικούς δείκτες (με αντίστοιχες με την επιλογή του δείκτη σημασιολογικές διαφορές), καθώς και στη δυνατότητα παράλειψης των *ότι* και *πως* – η οποία, άλλωστε, δεν αναφέρεται ούτε στα αναλυτικά προγράμματα. Επίσης, συχνά λείπει ο συσχετισμός των συμπληρωματικών προτάσεων με άλλους τύπους εξάρτησης, πέρα από τα ρήματα (ονόματα, επίθετα).

Η μέθοδος διδασκαλίας των συμπληρωματικών προτάσεων στην πλειονότητα των εγχειριδίων στηρίζεται σε κείμενα και ασκήσεις. Λείπουν οι ρητοί κανόνες ή, εναλλακτικά, οι πίνακες και τα σχήματα, που θα βοηθούσαν το μαθητή να παρατηρήσει και να κατανοήσει τη δομή των προτάσεων (ειδικά στην περίπτωση που στη μητρική του γλώσσα δεν υπάρχουν συμπληρωματικοί δείκτες). Όταν χρησιμοποιούνται κανόνες, αυτοί συνήθως βασίζονται στην παραδοσιακή γραμματική, και το ίδιο ισχύει και για την μεταγλώσσα. Τέλος, απουσιάζει ή είναι πολύ περιορισμένη στα περισσότερα εγχειρίδια η απαραίτητη, σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα, αναφορά στις λειτουργίες που επιτελούνται με τις *ότι-*, *πως-* και *που-*ΣΠ, καθώς και οι αντίστοιχες ασκήσεις εμπέδωσης. Οι ελλείψεις αυτές είναι σημαντικές, αν λάβουμε υπόψη μας σύγχρονες θεωρήσεις για τη διδασκαλία της γραμματικής στη Γ2 (πβ. Nassaji και Fotos 2004, μεταξύ άλλων), σύμφωνα με τις οποίες για την κατάκτηση των γραμματικών φαινομένων απαιτείται διδασκαλία της γραμματικής που να στοχεύει αφενός στο να αντιληφθεί ο μαθητής της Γ2 την ύπαρξη του γραμματικού τύπου που διδάσκεται, αφετέρου στο να κατανοήσει τη σχέση του συγκεκριμένου τύπου με τη σημασία που εκφράζει. Επιπλέον, θεωρείται εξίσου απαραίτητη η παρουσία ασκήσεων που δίνουν την ευκαιρία στο μαθητή να χρησιμοποιήσει τις δομές που διδάσκονται, σημείο στο οποίο υστερούν τα εγχειρίδια όσον αφορά τις συμπληρωματικές προτάσεις.

\*Ευχαριστώ θερμά τους συμμετέχοντες στο 14<sup>ο</sup> διεθνές συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας για τη συζήτηση και τα σχόλια και το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για την οικονομική υποστήριξη.

## Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αντωνοπούλου Ν. (2001). Η χρησιμότητα των γλωσσικών επιπέδων και οι δυσκολίες στον προσδιορισμό τους. Στο Μ. Βαμβούκας και Α. Χατζηδάκη (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Μάθηση και διδασκαλία της Ελληνικής ως μητρικής και δεύτερης γλώσσας»*. Κρήτη: Ατραπός, 47-58.
- Αρβανιτάκης Κ. και Φ. Αρβανιτάκη (2000). *Επικοινωνήστε ελληνικά 3*. Αθήνα: Δέλτος.
- Αρβανιτάκης Κ. και Φ. Αρβανιτάκη (2002). *Επικοινωνήστε ελληνικά 1*. 2<sup>η</sup> έκδ. Αθήνα: Δέλτος.
- Αρβανιτάκης Κ. και Φ. Αρβανιτάκη (2004). *Επικοινωνήστε ελληνικά 2*. 2<sup>η</sup> έκδ. Αθήνα: Δέλτος.
- Βαλσαμάκη Φ. και Δ. Μανάβη (2004). *Ορίστε*. Θεσσαλονίκη: Ι.Ν.Σ.
- Βαρλοκώστα Σ. και Λ. Τριανταφυλλίδου (2003). *Επίπεδα γλωσσομάθειας στην ελληνική ως δεύτερη γλώσσα*. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.
- Βογιατζίδου Σ., Ε. Δεμίρη-Προδρομίδου, Ν. Νικολαΐδου-Νέστορα και Ν. Τρύφωνα-Αντωνοπούλου (2000). *Ξέρετε ελληνικά*; 2<sup>η</sup> έκδ. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Δεμίρη-Προδρομίδου Ε. και Ρ. Καμαριανού-Βασιλείου (2002α). *Νέα ελληνικά για μετανάστες, παλλиноστούντες, πρόσφυγες και ξένους. Α' επίπεδο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δεμίρη-Προδρομίδου Ε. και Ρ. Καμαριανού-Βασιλείου (2002β). *Νέα ελληνικά για μετανάστες, παλλиноστούντες, πρόσφυγες και ξένους. Β' επίπεδο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δεμίρη-Προδρομίδου Ε. και Ρ. Καμαριανού-Βασιλείου (2004). *Νέα ελληνικά για μετανάστες, παλλиноστούντες, πρόσφυγες και ξένους. Γ' επίπεδο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημητρά Δ. και Μ. Παπαχειμωνά (1992). *Ελληνικά τώρα 2+2*. 3<sup>η</sup> έκδ. Αθήνα: Νόστος.
- Δημητρά Δ. και Μ. Παπαχειμωνά (2002). *Ελληνικά τώρα 1+1*. 2<sup>η</sup> έκδ. Αθήνα: Νόστος.
- Διατμηματικό Πρόγραμμα Διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας (1998). *Αναλυτικό πρόγραμμα για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας σε ενηλίκους (Επίπεδα 1 και 2: Εισαγωγικό και Βασικό)*. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.
- Διδακτικό Προσωπικό του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α.Π.Θ. (1982). *Περισσότερα ελληνικά*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Διδακτικό Προσωπικό του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α.Π.Θ. (1983α). *Αρχίζω τα ελληνικά*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Διδακτικό Προσωπικό του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α.Π.Θ. (1983β). *Πλουτίζω τα ελληνικά μου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Διδακτικό Προσωπικό του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α.Π.Θ. (1999). *Τα νέα ελληνικά για ξένους*. 3<sup>η</sup> έκδ. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.–Ι.Ν.Σ.
- Drachman G. (2003). Η απαλοιφή του συμπληρωματικού δείκτη (ΣΔ): Μια αναθεώρηση. Στο Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Χ. Λασκαράτου, Μ. Σηφianού, Μ. Γεωργιαφέντης και Β. Σπυρόπουλος (επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις στην ελληνική γλωσσολογία*. Αθήνα: Πατάκης, 217-235.

- Drachman G. (2004). Approaches to null-comp. *Πρακτικά του 6<sup>ου</sup> διεθνούς συνεδρίου ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης (CD-Rom).
- Ευσταθιάδης Σ., Ν. Αντωνοπούλου, Δ. Μανάβη και Σ. Βογιατζίδου (2001). *Πιστοποίηση επάρκειας της ελληνομάθειας. Αναλυτικό εξεταστικό πρόγραμμα*. Θεσσαλονίκη: Υπ.Ε.Π.Θ. και Κ.Ε.Γ.
- Holton D., P. Mackridge και E. Φιλιππάκη-Warburton (1999). *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού Δ., Γ. Κατσιμαλή, Α. Μόζερ, Β. Νικηφορίδου και Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.) (1998). *Θέματα νεοελληνικής σύνταξης. Θεωρία – ασκήσεις*. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.
- Ιακώβου Μ. και Σ. Μπέλλα (2004). *Αναλυτικό πρόγραμμα για τη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας σε ενήλικους. Προχωρημένο επίπεδο*. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.
- Ingría R. (1981). *Sentential complementation in Modern Greek*. Διδακτορική Διατριβή, MIT.
- Καβουκόπουλος Φ., Ε. Κουτσομητοπούλου, Μ. Αργυρούδη και Β. Δαγκλή (1997). *Νέα ελληνικά για αρχάριους*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (1996α). *Μέθοδοι διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: ΥΠ.Ε.Π.Θ. και Κ.Ε.Γ.
- Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (1996β). *Εγχειρίδια διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: ΥΠ.Ε.Π.Θ. και Κ.Ε.Γ.
- Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (2001α) *Διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας. Κριτική επισκόπηση εγχειριδίων*. Θεσσαλονίκη: Κ.Ε.Γ.
- Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (2001β). *Ενδιάμεσο επίπεδο για τα νέα ελληνικά*. Θεσσαλονίκη: ΥΠ.Ε.Π.Θ. και Κ.Ε.Γ.
- Κλαίρης Χ. και Γ. Μπαμπινιώτης (σε συνεργασία με τους Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού και Σ. Σκοπετέα) (2005). *Γραμματική της νέας ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοντός Π., Μ. Ιακώβου, Σ. Μπέλλα, Α. Μόζερ και Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (2002). *Αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας σε ενήλικους. Επίπεδο Επάρκειας*. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.
- Mackridge P. (1990). *Η νεοελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μόσχου Δ., Ε. Νικέζη και Γ. Χατζηθεοδωρίδης (1999). *Μαθήματα ελληνικών. Μέθοδος εντατικής διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Μπαμπινιώτης Γ. (σε συνεργασία με τους Α. Αναγνωστοπούλου, Ε. Αργυρούδη, Μ. Κολυβά και Ν. Μήτση) (2003). *Ελληνική γλώσσα: Εγχειρίδιο διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας*. 3<sup>η</sup> έκδ. Αθήνα: Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη.
- Nassaji H. και S. Fotos (2004). Current developments in research on the teaching of grammar. *Annual Review of Applied Linguistics* 24: 126-145.
- Nouchoutidou E. (Υπό δημοσίευση). Complementizers in L2 Greek: A preliminary research with adult learners. Στο Ν. Lavidas, Ε. Nouchoutidou και Μ. Sionti (επιμ.), *New perspectives in Greek linguistics*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Παναγοπούλου Ε. και Α. Χατζηπαναγιωτίδη (1997). *Τα νέα ελληνικά για προχωρημένους (ομογενείς και αλλογενείς)*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.-Ι.Ν.Σ.
- Roussou A. (1994). *The syntax of complementisers*. Διδακτορική Διατριβή, University College London.

- Roussou A. (2000). On the left periphery: Modal particles and complementizers. *Journal of Greek Linguistics* 1: 65-94.
- Roussou A. (2002). C, T, and the subject: *That-t* phenomena revisited. *Lingua* 112: 13-52.
- Ρούσου Α. (2006). *Συμπληρωματικοί δείκτες*. Αθήνα: Πατάκης.
- Σπυρόπουλος Β. και Α. Τσαγγαλίδης (2005). *Η γραμματική στη διδασκαλία. Σύγκριση εγχειριδίων για τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Συμβούλιο της Ευρώπης (2001). Κοινό ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς για τη γλώσσα: Εκμάθηση, διδασκαλία, αξιολόγηση. <http://www.komvos.edu.gr/Common%20European%20Framework.pdf>
- Τζάρτζανος Α. (1963). *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής). Β' τόμος*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Τλούπα Σ. και Α. Χατζηπαναγιωτίδη (1992). *Νέα ελληνικά 1*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τλούπα Σ. και Α. Χατζηπαναγιωτίδη (1993). *Νέα ελληνικά 2*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Varlokosta S. (1994α). *Greek sentential complementation*. Διδακτορική Διατριβή, University of Maryland.
- Varlokosta S. (1994β). The properties of pu-complements in Modern Greek. In I. Philippaki-Warbuton, K. Nikolaidis και M. Sifianou (επιμ.), *Themes in Greek Linguistics*. Amsterdam: J. Benjamins, 61-68.
- Χαραλαμποπούλου Ν. και Α. Χαραλαμπόπουλος (1996). *Τα ελληνικά ως δεύτερη (ξένη) γλώσσα. Επικοινωνιακή προσέγγιση. 1. Επίπεδο αρχαρίων*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Χριστίδης Α.-Φ. (1982). *Ότι/πως – που*: Επιλογή δεικτών συμπληρωμάτων στα νέα ελληνικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 2: 113-177.
- Χριστίδης Α.-Φ. (1984). Παρατηρήσεις στη σύνταξη των 'αισθήσεως σημαντικών' στα νέα ελληνικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4: 115-125.
- Χριστίδης Α.-Φ. (1985). Πρόσθετες παρατηρήσεις στις συμπληρωματικές προτάσεις της νέας ελληνικής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 3: 47-72.